

ВИБРАНЕ З ІСТОРІЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КАФЕДРИ

Йдеться про період історії кафедри, пов'язаний з діяльністю проф. А.Р.Волкова, фундатора наукової школи дослідження т.зв. „традиційних сюжетів та образів світової літератури”.

Ключові слова: Волков А.Р., кафедра історії зарубіжної літератури та теорії літератури ЧНУ, наукова школа, „традиційні сюжети та образи світової літератури”.

Ім'я Анатолія Романовича Волкова пов'язане з історією літературознавчої кафедри Чернівецького національного університету, яка тривалий час так і йменувалася - кафедрою Волкова. Її становлення та розвиток з несподівано лише на перший погляд послідовністю відповідали істинному пафосу вітчизняної історії повоєнної доби і тісно ж мірою не завжди збігалися з офіційним напрямком вітчизняної філології.

Життєдіяльність Чернівецького університету, відкритого ще у 1875 р. за спеціальним наказом кайзера Франца Йосифа I, від початку спиралася на європейську наукову традицію. Саме це стимулювало старт університетської науки, оскільки перші фахівці прибували сюди з Варшави, Кракова, Ієни, Відня та ін. міст Австро-Угорщини та Європи. На 1945 р., з яким пов'язаний початок радянської доби в історії нашого закладу, означена традиція була вже досить високою і стійкою, хоча заклад встиг ще й пережити не надто довгий період «румунізації», який своєрідно накладався на майже сорокап'ятирічний попередній період (це відбулося у відвертому протиставленні ідей румунської самодостатності та буковинської багатонаціональності).

Діяльність кафедри Волкова вписується в контур радянської доби. Новий історичний момент в іпостасі так званих «суспільних дисциплін», до яких традиційно зараховується і філологія — найуразливіша серед інших суспільно значущих наук галузь, опинився перед новим завданням — якнайшвидшого формування на Буковині культури прорадянської орієнтації.

Проте первісну філологічну традицію університет все ж таки зберіг. Вона була пов'язана з діяльністю професора-славіста О.І. Калужнянського (1845-1914), людини справді європейського світогляду й авторитету (австро-угорський підданий, він, як відомо, був обраний 1891 року член-кореспондентом Петербурзької АН). Його зацікавлення природним розмаїттям мовних культур отримало несподівану спадкоємність в особі також українця за походженням, уродженця села Жукин Ніжинського повіту на Чернігівщині професора М.П.Гулі (1896-1948), вченого з дуже складною людською й водночас цікавою науковою долею. Йому судилося пережити лєнінградську блокаду, арешт із звинуваченням у шпигунстві за доносом колеги, але вирватися з рук ГПУ за підтримки лєнінградської наукової еліти; до цього, значно раніше — відкрито вийти з лав партії на знак незгоди з непівським курсом. Цікава його монографія «Дидактична

афористика давнього Єгипту» була набрана в ленінградській друкарні напередодні війни, але безслідно зникла. В Єсентуках, куди його з родинного евакуювали (на відміну від відправлених до Азії — аби відрізати його від наукового колективу), він раптом опинився під окупацією. І лише із серпня 1945 р. М.П.Гуля три останні роки свого життя віддає нашому університетові як завідувач кафедри зарубіжної літератури, декан філологічного факультету і проректор з наукової роботи. У ці роки він працював над створенням масштабного «Вступу до історії світової літератури» (фондознавство та історіографія), залучаючи до роботи багатьох співробітників факультету. Але ціла кампанія критики за «низькопоклонство перед Заходом», «веселовщину» та «відрив від сучасності» добила хворого, ще не старого вченого. Ленінградські колеги, послідовники та учні професора (серед таких був і Л.М.Гумільов) тривалий час розшукували його сліди та архів. Намічений М.Гулею для кафедри зарубіжної літератури курс, що відповідав духові ідей О.Калужнянського, був узятий і вченими, котрі згодом приходили сюди працювати.

На керівництво кафедри послідовно заступали цікаві наукові та людські постаті. Це, скажімо, дослідник творчості Й.-В. Гьоте П. Т. Русанов (завідував із 1948 р.); професор Р.М. Волков, чий інтерес був пов'язаний зі слов'янським культурним доробком та компаративістикою; учениця акад. О.І.Білецького, дослідниця творчості Р.Ролана О.П. Гуля.

У 60-ті роки кафедра в науковому плані була дещо в занепаді. Проте сюди прийшли нові сили, які насамперед підняли на високий рівень викладацьку майстерність. Лекції з Античності та Середньовіччя доцентів О.П.Гулі та О.В.Плаушевської (дослідниці англомовних письменників), на які сходилися студенти навіть з інших факультетів, запам'ятовувалися чи не дослівно — таким яскравим було їх ораторське мистецтво, лекторська майстерність та широта ерудиції. О.В. Плаушевська очолювала кафедру з 1971 р.—до свого переїзду в Ніжин. У 1976-1981 рр. її спадкоємцем на цій посаді став доц. М.Т. Нефьодов, автор відомого вузівського підручника “Історія зарубіжної критики і літературознавства” (1988), що дотепер користується попитом фахівців.

Автор цих рядків далекий від думки ставати історіографом кафедри — по праву таким слід вважати покійного вже колегу М.А. Богайчука, який у своєму довіднику „Література і мистецтво Буковини в іменах” (Чернівці, 2005) віддав належне усім фундаторам кафедральної традиції. Проте багато чого пригадується з кафедральної історії... Молодь кафедри 70-80-х років готувала свої перші історико-літературні курси із зарубіжної літератури, цілком природно спираючись на порівняльно-історичний метод О.Веселовського, який ще з часів професора М.П.Гулі нікуди не зникав і ніяким вульгарно-соціологічним методом на цій кафедрі не підмінювався. Саме останнє привертало до неї увагу не одного покоління студентів факультетів іноземних мов та філологічного (кафедра підпорядковувалась то одному з них, то іншому, хоч обслуговувала обидва).

Проте, варто сказати про особливу роль в історії кафедри професора Анатолія Романовича Волкова, чийми зусиллями, зважаючи на малочисельність і певну ізольованість кафедри зарубіжної літератури, у 1981 р. вона була реорганізована на „Кафедру теорії літератури та зарубіжної літератури”. Вже згаданий словник-довідник М.Богайчука подає таку довідку

про А.Р. Волкова: Закінчив Одеський педагогічний інститут (1944). Працював у Львівському (1945 – 1949) та Чернівецькому (1950 – 1959) університетах, Інституті літератури АНУ (1960). Від 1961 р. – в Чернівецькому університеті: спочатку – завідувачем кафедри зарубіжної літератури (1982-1989), згодом завідувачем кафедри теорії та історії світової літератури (1990-1998), а водночас – завідувачем лабораторією порівняльного літературознавства (1991-1999).

Саме зусиллями професора А.Р.Волкова поступово формувався той новий науковий напрям кафедри, який спадкоємно надав їй нинішнього вигляду. Керівництво А.Р.Волкова кафедрою припадає на історичні 1981-1998 рр. У 1990 р. кафедри російської літератури й теорії та зарубіжної літератури було об'єднано в одну – кафедру теорії та історії світової літератури. Це дозволило усвідомити роль російської літератури як частини світової. Новий науковий імідж кафедри дозволяв розширити діапазон науково-педагогічної діяльності викладачів, підносив належно її науковий рівень. Як спеціаліст з теорії літератури, слов'янських та західноєвропейських літератур, проблем перекладу та фольклористики, А.Р. Волков привертав до себе увагу молоді західно-українського наукового регіону.

Невеликий відступ: немає сумнівів у тому, що проблема розвитку науки містить також цілий комплекс невраховуваних чинників, що відповідають постійній мінливості нашого життя. Вивчення наукових напрямів лише з погляду їх основних досягнень і відкриттів (а саме так переважно сприймається еволюція будь-якої наукової галузі) не адекватне їх реально накопиченому досвідові. Наукові відкриття повинні бути цікаві не лише в сумі своїх найважливіших висновків, але й в усій сукупності великих і малих діянь, тобто як складна система взаємостимулюючих моментів еволюції наукового мислення в цілому. Розуміння науки як форми пізнання — проблема гносеологічного рівня. Осмислити науку як цілісний, функціональний «організм» — завдання громіздке. Натомість свідомо співвіднести хоча б із тим науковим контекстом, в якому розташований відрізок власного наукового шляху, — значить багато в чому убезпечити себе від хаотичного епігонства, досягти нормальних умов хай навіть для зовсім скромної, але плідної наукової життєдіяльності. Назривала необхідність такого моменту і для наукового колективу кафедри.

Дивний збіг обставин у 90-ті роки не міг вивести співробітників кафедри зі стану «очуднення»: у той час, коли в школах повсюдно вводився курс зарубіжної літератури, у нашому університеті кафедра світової літератури не тільки не ставала провідною й в нових умовах загальноосвітніх змін методологічно першорядною, вона розчинялася в складі інших (наприклад, кафедри румунської та класичної філології) у вигляді „секції”. Цьому передували різні найменування-перейменування, можливо, співвідносні з поняттями стратегії й тактики, але не з розумінням еволюції наукового напрямку як такої. Однак за всім цим стоять долі «носіїв» наукової свідомості, просто кажучи, — людей, що не завжди легко й безболісно можуть перебудувати систему своїх наукових інтересів та й не завжди прагнуть цього: наука, як відомо, — коли вона робиться по-справжньому, — споріднена з пристрасно, котра ніякими відомствами не врегульовується. Саме під час керівництва Анатолія Романовича кафедра переживає найбільчіші

моменти своєї історії. Перетворення кафедри завдають удару колективові, псують душі. Розгублені люди починають розмірковувати: чи не шукати нових берегів? Більшість однак тримається згуртовано. Саме через це кафедра в університетському вжитку продовжує сприйматись як самостійна одиниця під своєю неофіційною, але давньою назвою як «кафедра Волкова». Вимовляється ця ідіома — і одразу зрозуміло, про що йде мова.

Отже, досягнення Волковської кафедри, те її наукове обличчя, яке сьогодні в Україні відоме і набуло статусу наукової школи, варте слів. До того стану одностайності (в гарному розумінні), з яким пов'язане поняття наукової школи, кафедра саме прийшла з обранням А.Р. Волкова завідувачем. Переживши кризу, спричинену славнозвісною „перебудовою”, кафедра впевнено перемогла науковий „застій”. Теорія традиційних сюжетів і образів, намічена свого часу працями акад. О.І. Білецького, зокрема його славетною статтею «Прометей» Есхіла і його потомки у світовій літературі» до видання «Прометей закутого» (1949) набула нових параметрів та розкрила свою потужність зусиллями завідувача кафедри. Більшість кандидатських дисертацій в аспекті теорії традиційних сюжетів та образів (ТСО) було створено під керівництвом професора Волкова, всі вони були захищені з особливою атестацією АН України. З того часу й дотепер при кафедрі постійно діє аспірантура, відкрито докторантуру.

Серед найпоказовіших праць вченого, що вплинули на формування науковців кафедри, особливо виокремлюються такі, як «Казки Пушкіна в польських переробках Глинського» (1953), «Ярослав Гашек» (1957), «Форми літературних взаємозв'язків і взаємодій» (1962), «Предки та попередники чапеківських роботів» (1971), у співавторстві з однією з найкращих своїх учнів Е. Соловей — «Дві слов'янські трагедії про Атлантиду» (1971), «Драматургія Чапека» (1972), «До теорії традиційних сюжетів» (1973), «Проблема художнього перекладу з неслов'янських мов на слов'янські» — у співавторстві з О. Гайнічеру та І. Мегелю (1983), «Іван Мазепа — традиційний образ літератур європейського регіону» (1993), «Сонячна машина» В. Винниченка та соціально-фантастичні романи 20-х років К. Чапека» (1996).

Коло наукових інтересів керівника кафедри визначило ті провідні напрями, якими йде робота колективу ще й зараз: порівняльне літературознавство, теорія перекладу і те, з чим власне була пов'язана тематика його школи — ТСО. Поєднання на кафедрі курсів теоретичних (вступ до літературознавства, теорія літератури) з курсами історії зарубіжної літератури, увага до зв'язків слов'янських літератур із західною культурою, пошуки спільних підвалин і національної самототожності культур — ось контури проблем, що ставали підґрунтям і тлом будь-якого дослідження. За різних часів активно займалися аналізом міжнаціональних зв'язків проф. Г.К. Бостан, доценти М.А. Богайчук, В.А. Лавренов, П.В. Рихло та більшість інших. Відданість ідеям історичної поетики завжди виявляла себе як домінуюча особливість методики наукового аналізу, до якого були і залишаються прихильними вчені нашої кафедри. Проте формування означеної наукової школи при кафедрі зарубіжної літератури ЧНУ слід розглядати не лише починаючи з праць Волкова-молодшого, але й з тих праць його видатного

батька — Романа Михайловича Волкова, де накреслювалося в його основному функціональному обсязі виокремлення традиційності як напрямку наукових пошуків. Сучасне наукове обличчя кафедри повинно сприйматися як послідовний етап науково-дослідної еволюції, закладеної ще працями цього відомого вченого. В 1990-х роках у Чернівецькому університеті його спадщині було присвячено ряд Волковських читань. До речі, за часів керівництва А.Р. Волкова кафедра не раз була організатором й інших наукових акцій, дотепер продовжуючи збирати українських науковців на свої тематичні конференції з питань теорії та історії зарубіжної літературної спадщини.

Сучасне теоретичне спрямування кафедри в бік проблем рецептивної поетики та літературознавчої герменевтики безпосередньо впливає з її попередньої наукової орієнтації, адже дослідження варіацій традиційних образів приводить саме до усвідомлення феномена кратності традиційних парадигм у культурному русі людства як форми, пов'язаної з іманентною строкатістю форм рецептивного відтворення літературного тексту.

Слід зазначити, що ніколи кафедральні вчені не намагалися довести винятковість і першорядність одіозного методу соціалістичного реалізму: з цього приводу не відбулося жодного кафедрального наукового семінару. Пригадується хвиля обурення з боку одного з тих, хто сьогодні, як і завжди, на боці правильної ідеології: коли на загальнофакультетському філософському семінарі для літературознавців хтось з молодих викладачів нашої кафедри з наївною щирістю зауважив, що «соцреалізм прагне перетворити живе дерево літератури на телеграфний стовп, увінчаний лампочкою ідеології»... Безперечно, сьогодні багато хто і багато що віддав би за те, щоб його продукція тих років виявилася неіснуючою, але, на жаль, всі рукописи, тим більше друковані, не горять. Вони чекають своїх майбутніх незаангажованих дослідників, яким буде цікаве обличчя нашого втраченого літературознавчого покоління, ще й нині дещо безсоромного.

Під кінець про найважливіше з наукових досягнень кафедрального колективу доби Волкова. Науково-дослідна лабораторія, про яку вище згадувалося, підготувала яскраве видання — унікальний «Словник загального та порівняльного літературознавства», котрий виграв конкурс Фонду Сороса та за його фінансової підтримки був підготовлений у величезному обсязі (65 др. арк.). Сьогодні він відомий під назвою „ЛЕКСИКОН загального та порівняльного літературознавства”. Така праця була здійснена вперше не лише в Україні, але і за її межами, чим міг би пишатися будь-який вуз. Звичайно, в цьому заслуга не тільки А.Р. Волкова як наукового керівника проекту, але також інших факультетських його колег — Г.К. Бостана, М.А. Богайчука, Л.П. Волкової, І.М. Зварича, Б.П. Іванюка, М.Т. Нефьодова, П.В. Рихла та багатьох інших авторів, чий науковий авторитет визнається безумовним.

Можна було б ще багато сказати і про контакти кафедри з АН та іншими вузами, і про дух незалежності, що дозволяв кожному з її членів при всьому тому йти своїм шляхом, не прив'язуючись зовсім категорично до тенденцій школи традиційних сюжетів (так, Б.П. Іванюк схилився у своїх працях до аналізу

окремих літературних феноменів як художнього цілого, П.В. Рихло — до австро-української культурологічної традиції, автор цих рядків — до рецептивної поетики), але мета цієї статті інша: віддати належне своєму науковому вчителю, чію підтримку як наукового керівника завжди вчасно відчував кожний з його учнів. Анатолій Романович підтримував кожного із них, коли це було необхідно, для кожного зробив дуже багато.

Подекуди в нашому завідувачі можна було розпізнати шекспірівського Ліра в оточенні героїв типу Едмонда Глостера... — дивовижна “реалізація ТСО”, бо останнім часом ті, кому б це належало робити за своєю обраною науковою тематикою, подекуди забувають посилатися на роботи фундатора теорії традиційних сюжетів. Однак, незважаючи на останнє, хотілося б, щоб із кафедру Волкова, в колективі якої сьогодні самовіддано працюють цікаві вчені, між собою колеги та друзі, які в минулому здебільшого були близькими йому за своїми інтересами студентами та учнями, щоб саме з цією кафедрою завжди був пов’язаний неповторно своєрідний образ, що утримував би за собою право на бездоганну в науковому відношенні репутацію.

Стаття надійшла до редколегії 4.12.2006